

## **ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КОПНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV–XVI СТ.**

### **LAW PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY «КОПА»- COURTS IN UKRAINE IN XIV–XVI-th CENTURIES**

*Автори досліджують правові засади організації та діяльності громадських судів на українських землях, що у XIV–XVI століттях мали назву «копа», розглядають їх роль у становленні українського судочинства та цінність як історичного спадку.*

*Authors study legal principles of organization and activity of public courts on Ukrainian earths, that in XIV–XVI centuries named «kopa», examine their role in the making of the Ukrainian legal proceeding and value as a historical inheritance.*

У сучасних умовах зростає інтерес до вивчення питань організації і здійснення судочинства та участі в ньому представників громадськості, що відповідає умовам демократичного розвитку суспільства. Чинне українське законодавство містить норми про народних засідателів і присяжних, які дають змогу суспільству брати участь у здійсненні правосуддя. Відкритість і гласність судового процесу є невід'ємними атрибутами правової системи демократичної держави. Україна має певний досвід у цій сфері, який варто використовувати в доцільних межах. Значний інтерес у цьому представляє історія копного суду і порядку здійснення копного судочинства. Копні суди — це давній демократичний інститут, історико-правове дослідження якого може допомогти у процесі вдосконалення сучасної судової системи України.

У другій половині XIV ст. внаслідок експансії сусідніх феодальних держав українські землі були розчленовані в державно-політичному відношенні та у своїй більшості включені до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського<sup>1</sup>.

У 1349 р. польський король Казимир захопив Галичину, яка стала частиною володінь Польського королівства. Литовський князь Гедимін активно приєднував до складу Литовської держави землі колишньої Київської Русі: у 1307р. — Полоцьку землю, а потім — Вітебську, Турово-Пінську та Берестейську землі. Його сини Любарт та Ольгерд,

---

<sup>1</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с.111.

продовжуючи окупаційну політику, у XIV ст. захопили Волинську, Чернігівсько-Сіверську, Київську землі та Поділля<sup>1</sup>.

Після перетворення українських князівств на області Великого князівства Литовського та призначення для їх управління намісників, воєвод і старост уся повнота судової влади на цих землях перейшла до них. Юрисдикції намісників спочатку підлягало усе населення держави. З кінця XIV ст. їх судова влада не поширювалась на міщан тих міст, які отримали магдебурзьке право, закріпачених селян, що залежали від суду свого феодала, а також на католицьке духовенство<sup>2</sup>.

В українських селах судочинство здійснювали копні (громадські) суди. Копний суд — це суд сільської громади, склад якого формувався шляхом обрання населенням копного округу «копних мужів», тобто суддів цього суду. Сучасний український правознавець М. Костицький вважає, що копні суди сформувались в Україні як державно-правовий інститут саме у XIV ст. На його думку, причиною створення цих органів була віддаленість сіл від адміністративних центрів<sup>3</sup>.

Перший дослідник історії копних судів М.Іванішев, висловив думку, що копні суди були органами копних організацій, тобто сільських громад<sup>4</sup>. Керівником сільської громади був «старець», «отаман» або «староста», а при ньому громадська рада, «добрі люди» або «мужі». Старосту та раду обирали на один рік. Громада відповідала за сплату податків і видання державі злочинців. Старець із «добрими людьми» мали право здійснювати судочинство (копний суд). Траплялись випадки, коли деякі громади на підставі привілеїв були навіть вилучені з-під влади феодалських і державних службовців<sup>5</sup>.

М. Грушевський визначав копний суд як залишки даньої громадської організації. Цей видатний український історик також зазначав, що копний суд сформувався на основі сусідства, діяв відповідно до традицій. Ф.Леонтович прирівнював копні до вервних судів, а копи та верві до чеських осад. О.Єфименко заперечувала тотожність копного і вервного суду<sup>6</sup>. І. Черкаський доводив, що громадський (копний) суд повстав з єдності сусідських інтересів, які полягали в тому, щоб спільними силами виявляти, судити і карати злочинців, бо «кожному шкода немила»<sup>7</sup>. А.Яковлів стверджував, що не кругова порука і юридична відповідальність громади, села чи околиці перед потерпілим за шкоду були основою, на якій утворились копні

<sup>1</sup> Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та новий час) / За ред. Б. Й. Тищика. — Львів: Світ, 2006. — с.376.

<sup>2</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с.111.

<sup>3</sup> Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні // [www.scourt.gov.ua](http://www.scourt.gov.ua).

<sup>4</sup> Іванішев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. — К., 1863. — с. 23.

<sup>5</sup> Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у двох томах. — Том 1. До середини XVII століття. — К.: Либідь, 1992. — с. 357.

<sup>6</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с.2.

<sup>7</sup> Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в. // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. — К., 1928 — Вип. 4, 5. — с. 48.

суди, а роль і діяльність потерпілого, позивача об'єднала сусідів, жителів околиці у спільному сусідському інтересі та спричинила виникнення окремих сусідських організацій, тобто копних судів<sup>1</sup>.

Таким чином, хоч вчені висловились одноголосно про те, що початки копного судочинства слід шукати в глибокій давнині українського народу, але у них немає спільної позиції щодо питання, як виникли копні суди на українських землях і при яких умовах. Загалом, дослідники розділились на дві групи, які обстоювали два різні погляди щодо цього питання:

одні вважали копні організації територіальними громадами з певною околицею (копним округом), круговою порукою та відповідальністю за своїх членів;

інші визнавали, що копи були лише вільними спілками сусідів з метою боротьби зі злочинністю, кримінального розшуку, покарання злочинців і допомоги потерпілим<sup>2</sup>.

Виникнення копних судів, як бачимо, викликає багато запитань, які залишаються без відповідей і продовжують наукові дискусії, в яких вкрай важливо і дуже важко знайти істину. Деякі вчені, обґрунтовуючи свої теорії формування копного суду, визначали його виключно як засіб боротьби зі злочинністю. Проте це некомплексна оцінка цього органу, адже він розглядав не лише кримінальні справи, але й цивільні. Інші дослідники настільки заглибились у генезис копного суду, що ототожили його і з общинним судом додержавних часів, і з вервним судом. Як видається, цей підхід також є помилковим.

Найбільш вдало щодо виникнення копних судів на українських землях висловився М. Любавський. Цей вчений зазначав, що копний суд являв собою подальший розвиток і видозміну тієї діяльності, що за часів Руської Правди (Київської Русі та Галицько-Волинської держави) відбувалась у вервах<sup>3</sup>. Отже, копний суд був спадкоємцем і правонаступником вервного суду. Він продовжив на українських землях розвиток громадського судочинства на основі давньоруського звичаєвого права.

В епоху середньовіччя еволюція давніх правових норм українського та інших слов'янських народів відбувалась різними шляхами, розірвавши давню єдність засад правового регулювання суспільних відносин. У Чехії та Польщі, які зазнали значного впливу західноєвропейської правової культури, зміцнювався державний лад і сформувалась чітка система державних судів. Натомість на українських землях державно-правовий розвиток гальмувався різними факторами (занепад Київської Русі, навала татар, неочікувана втрата незалежності Галицько-Волинської держави), тому правові звичаї залишались

<sup>1</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с. 12.

<sup>2</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с. 3.

<sup>3</sup> Любавський М. Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута. — Москва, 1892. — с. 659.

визначальним джерелом права, були незмінними протягом тривалого проміжку часу<sup>1</sup>.

У таких умовах виникла потреба у функціонуванні органу, який би забезпечив юридичну дію українських звичаєво-правових норм. Вєрвні суди, які виконували цю функцію в Київській Русі та Галицько-Волинській державі, уже не могли її реалізовувати в другій половині XIV ст. Українські територіальні громади набирали нових форм розвитку. Вєрви перетворились у копи. Змінились вимоги часу, відбулись значні зміни в правовій свідомості українців. Таким чином, громадські суди перейшли на новий щабель державно-правової еволюції, набули нових ознак: більш тісний юридичний зв'язок з державою (нагляд вижа, а потім возного за здійсненням громадського судочинства), сільський характер (копи не включали до свого складу міст, а тільки села та інколи невеликі містечка), утвердження християнства як світоглядної основи діяльності копних судів (вєрвні суди діяли на світоглядних засадах язичництва) тощо. Вєрви (у територіальному розумінні) трансформувались у копні округи, що було зумовлено встановленням більш чітких меж між селами. І, зрештою, смертна кара, яку вєрвні суди не застосовували до засуджених ними людей, була включена у перелік покарань, які міг присуджувати копний суд.

Таким чином, у XIV ст. на основі вєрвних судів виникли копні суди. При чому, вони утворились як на тих українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського, так і на тих, які перебували під владою Польського королівства. Крім того, копні суди у XIV ст. сформувались ще й на білоруських землях<sup>2</sup>. Основним джерелом їх виникнення було давньоруське звичаєве право. Водночас копні суди діяли відповідно до норм цього права.

Склад копного суду становили копники, тобто копні судді (судні мужі) та присутня на судовому розгляді громада. Кількість копних суддів не була сталою, хоча здебільшого вона коливалась між 10 і 20 чоловіками. Цих суддів обирало населення копного округу на засіданні віче з числа членів територіальної громади<sup>3</sup>. До особи, яка обиралась копним суддею ставились наступні вимоги: обізнаність у звичаєвому праві; наявність до них поваги і довіри членів громади. Перед зайняттям посади копні судді складали присягу<sup>4</sup>.

Предметна підсудність копного суду давала йому змогу розглядати як цивільні, так кримінальні справи. Серед цивільних справ найчастіше розглядались у рамках копного судочинства: земельні спори щодо власності та володіння земельними ділянками, скарги власників про заподіяння шкоди їх польовим і лісовим угіддям, справи про

<sup>1</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с. 9.

<sup>2</sup> Доўнар Т.І., Сатолін У. М., Юхо Я.А. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. — Минск: Тэсей, 2003. — с. 332.

<sup>3</sup> Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве. — Львов, 1955. — с. 32.

<sup>4</sup> Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні // [www.scourt.gov.ua](http://www.scourt.gov.ua).

майнові права, про невиконання сторонами умов різноманітних зобов'язань, шлюбно-сімейні справи. З-поміж кримінальних справ вирішувались такі: про вбивства, про крадіжку худоби, розбій, пограбування, підпал, про побої та ін.<sup>1</sup>

Територіальна підсудність копних судів виражалась у формі копних округів (околиць) А. Яковлів зазначав, що територія, на яку поширювалась компетенція копного суду (так звана «копна околиця»), у копному судочинстві відігравала значно вагомішу роль, ніж судові округи державних судів. Копна околиця не тільки визначала територіальну підсудність копного суду, але водночас встановлювала склад копного зібрання, тобто копного суду<sup>2</sup>. Копні округи включали до свого складу декілька сусідніх сіл та, очевидно, відповідали межах колишніх вервей.

Копному суду були підсудні усі суспільні групи Великого князівства Литовського, у тому числі шляхта, яка проживала у селах. Як бачимо, це могло викликати взаємне дублювання громадськими (копними) та державними судами своїх функцій. Проте І. Черкаський зазначав, що такого дублювання не було, оскільки право вирішального вибору суду, який розглядав справу, належало потерпілому (позивачу)<sup>3</sup>. З часом почали формуватись традиції, які визначали цей вибір. Так, на засіданні копного суду, яке відбулось у Луцькому повіті в 1583 р., зазначалось: «Гды ж дей здавна межи нами шкодника ничим, одно копою доходят»<sup>4</sup>.

Місця зібрань і засідань копних судів називались «коповища». Вони були незмінними протягом багатьох століть, їх визначали звичаї громади. Очевидно, на коповищах раніше провадили свої засідання вервні суди, а, можливо, перед ними ще й обшинні суди додержавного суспільства. З метою розслідування кримінальних справ копні суди могли збиратись на місці вчинення злочину. При вирішенні земельного спору засідання копного суду інколи проводились на спірній землі<sup>5</sup>.

Характерною рисою копного суду було те, що він був водночас і слідчим, і судовим, і виконавчим органом<sup>6</sup>.

Копні суди здійснювали судочинство поетапно. Стадії копного процесу називались «копи». Залежно від справи, яку вирішував копний суд, їх кількість могла бути різною, проте загалом можна згрупувати та виділити три основні стадії копного судочинства: гаряча копа, велика копа та завита копа. При виявленні злочину жителі копного округу

<sup>1</sup> Захарченко П. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004. — с. 58.

<sup>2</sup> Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI-XVIII в. в. на Україні // Життя і право.— Львів, 1929. — Ч.1. — с. 19.

<sup>3</sup> Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в. // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. — К., 1928 — Вип. 4, 5. — с. 85.

<sup>4</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 113.

<sup>5</sup> Щербицький О. В. Суды вь бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. — Вильна, 1912. — с. 85.

<sup>6</sup> Юхо И.А. Основные черты судоустройства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года // Первый Литовский статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — с. 50.

повинні були вжити заходів, щоб знайти злочинця, тобто: робити обшуки, опитувати потерпілих і очевидців. Для судового розгляду збиралась «велика копа» — всі «мужі», тобто представники сіл копного округу. Для виконання вироку збиралась третя — «завита копа». Копний суд, розглянувши кримінальну справу, міг засудити винного до штрафу, відшкодування збитків, заподіяння тілесних покарань і навіть смертної кари, проте він доволі часто практикував умовне засудження<sup>1</sup>.

У XV ст. на українських землях свої політичні позиції посилила шляхта, що мало наслідком пожвавлення процесів феодалізації. У Великому князівстві Литовському втрата селянами своєї земельної власності зумовлювала обмеження свободи сільських громад. Їх органи місцевого самоврядування (віче та копні суди) у деяких селах поступово підпорядковувались вотчинній адміністрації<sup>2</sup>.

Кількість копних судів на українських землях значно скоротилась у середині XV ст. У 1457 р. литовський князь Казимир видав привілей, відповідно до якого кожен феодал, який проживав у Великому князівстві Литовському, отримував право судити залежних від нього селян<sup>3</sup>. Це була справді символічна подія, адже до того часу цим правом користувались тільки найвпливовіші землевласники. Таким чином, різко збільшилась кількість домініальних (вотчинних) судів, що й спричинило поштовх у процесі закріпачення селян, а також звуження компетенції та скорочення чисельності копних судів.

Першою спробою кодифікації права у Великому князівстві Литовському став Судебник князя Казимира, складений урядовцями-правниками його канцелярії та затверджений на провінційному сеймі у Вільнюсі 29 лютого 1468 р. Судебник налічував всього 25 статей і містив переважно норми земельного, кримінального та процесуального права<sup>4</sup>. У цьому нормативно-правовому акті не згадувався копний суд, проте появився термін «околиця», частково були врегульовані судові та слідчі повноваження громад<sup>5</sup>. Термін «околиця» містився у ст. 16, 17 і 18 Судебника Казимира 1468 р. Під «околицею» слід розуміти жителів певної території, а саме копного округу. Так, у ст. 17 зазначалось: «А пак ли сок усочить на кого, а лица не будеть, а перво будеть украл, и околица будеть перво злодейства на нього не ведала, а будеть никому не плачивал, ино ему тятьбу истьцю и вину, а смертною раною его не казнити»<sup>6</sup>.

Порівнюючи Судебник Казимира 1468 р. з «Руською Правдою», А.Яковлів дійшов до висновку, що еволюція права за 300 — 400 років

<sup>1</sup> Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — К.: Атіка 2006. — с. 71-72.

<sup>2</sup> Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по Литовскому праву XV и XVI столетий. — Київ, 1863. — с. 40.

<sup>3</sup> Кузнецов И. Н. История государства и права славянских народов. — Москва: Новое знание, 2004. — с. 189.

<sup>4</sup> Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — К.: Атіка 2006. — с. 73.

<sup>5</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с. 10.

<sup>6</sup> Хрестоматія з історії держави і права України у 2-х томах / За ред. Гончаренка В.Д. — Том 1. — К.: Ін Юре, 2000. — с. 58.

суттєво не змінила процесуального статусу потерпілого, пішла в напрямку конструкції процесуальних норм щодо сусідів (околиці), які не тільки приймали участь у розшуку правопорушника разом з потерпілим, але й виконували саме судові функції: встановлювали вину злочинця, присуджували покарання та виконували вироки<sup>1</sup>.

Державна влада на перших порах була набагато слабшою, ніж вона стала у наступних етапах історії, тому громадські інституції могли протягом тривалого часу зберігати своє значення. Однак з часом повноваження копних судів почали звужуватись. У XV ст. у них майже не залишилось спільних рис із вервними судами. Посилення могутності шляхти спричинило їх намагання усунути з числа «добрих людей» (копних суддів) нешляхтичів, а тим паче селян<sup>2</sup>. Ф.Леонтович зазначав, що інколи, зокрема для розгляду земельних спорів шляхти, копні суди збирались і проводились шляхтичами без участі селянства. Цей вчений також вважав, що існували два різновиди копних судів: селянські та шляхетські<sup>3</sup>. На селянських копних судах могли бути присутні прості люди (селяни та інколи міщани). Копні суди збирались при потребі провести обшук, огляд або допит підозрюваних у вбивстві чи викраденні. Селянські копні суди відрізнялись від шляхетських копних судів не лише вужчою компетенцією, але й більшою кількістю учасників їх засідань. Допит на засіданнях селянських судів міг проводитись щодо його учасників. У таких випадках органи державної влади скликали жителів копного округу на коповище та організовували допит<sup>4</sup>.

Теорію Ф. Леонтовича про два види копних судів важко вважати чітко обґрунтованою. Цей дослідник з метою аргументації занепаду копних судів і поділу їх на види акцентував увагу на величезній соціальній прірві, що назріла між селянством і шляхтою у Великому князівстві Литовському, вважав її головною причиною цих подій<sup>5</sup>. Однак різка соціальна прірва між шляхтою і селянством виникла лише у XVII ст., що мало наслідком вилучення шляхти з-під юрисдикції копних судів, а не їх поділ на види. До того часу надто різкій соціальній диференціації запобігали ряд факторів, серед яких визначальне місце займало існування проміжного суспільного стану між шляхтичами і селянами. Мова йде про так звану «ходачкову шляхту». Більшість осіб, що належали до цього суспільного стану, проживали в селах. «Ходачкова шляхта» — це дрібні землевласники, які оформились в єдину суспільну групу у XIV–XV ст. на українських землях. У неї зазвичай не було підданих селян, вона сама обробляла землю або взагалі її не мала. Представники цього суспільного стану поряд із селянами організовували та проводили копні суди. У ті часи, коли

<sup>1</sup> Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. — Львів, 1928. — Ч.2 — с. 11.

<sup>2</sup> Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по Литовскому праву XV и XVI столетий. — Київ, 1863. — с. 44.

<sup>3</sup> Там само, с. 48.

<sup>4</sup> Там само, с. 52.

<sup>5</sup> Там само, с. 49.

більшість селян втратили свої права та стали кріпаками, ці шляхтичі стали опорою для подальшого функціонування копних судів.

Тому й не може бути сумнівів у тому, що копні суди ніколи не поділялись на шляхетські та селянські. Селяни разом зі шляхтичами проводили копні суди всупереч основним засадам середньовічного феодального ладу. Це було можливим завдяки активній участі в копному судочинстві ходачкової шляхти. Ф.Гавронський навіть назвав копний суд судом української ходачкової шляхти<sup>1</sup>.

Якщо в домінальному суді феодала судили селян, то в копному суді траплялись випадки, коли селяни судили шляхту. І це було дуже демократичним явищем, якому важко навести аналоги в середньовічній Європі. На засіданні копного суду, яке відбулось у 1581 р., велось розслідування у справі про вбивство луцьких митників. На ньому був присутнім шляхтич Яків Шибенський зі своїми селянами. Одна селянка дала свідчення, що вбивство було вчинене з відома пана Шибенського, на що той відповів: «Слышу, што здесь и обо мне идет реч, эта... женщина и меня вмешала в это дело. Поэтому я, чтоб доказать свою невинность, передаю всех подозреваемых в преступлении суду уряда гродского, и сам являюсь в уряд в назначеный срок». Феодал не міг проігнорувати висунуті проти нього звинувачення і передав справу до гродського суду, навіть був змушений доводити свою невинність, яка була піддана сумнівам на засіданні копного суду<sup>2</sup>.

У XVI ст. на українських землях відбувались складні історичні події, що мали велике значення для державно-правового розвитку. Еволюція копних судів також відбувалась на фоні цих подій. Так, їх правовий статус знайшов своє відображення у всіх трьох Литовських статутах.

Перший Литовський статут був прийнятий на сеймі 29 вересня 1529 р., складався з 13 розділів і 264 статей (артикулів)<sup>3</sup>. Тогочасний законодавець не вважав доцільним заносити в Перший Литовський статут всю систему руського звичаєвого права, оскільки воно було більш відомим українському народу ніж писані закони. Статут 1529р. встановив, що всі судові справи треба було вирішувати згідно з давніми правовими звичаями, крім випадків, коли відповідні норми містив писаний закон<sup>4</sup>. Стаття (артикул) 6 розділу VIII цього кодифікованого акту встановлювала неможливість під час розгляду земельного спору в копному суді державному службовцю чи феодалу викликати у свідки людей, які їм були адміністративно чи феодально підпорядковані. Перший Литовський статут засвідчив, що копні суди на українських землях діяли, визнавались державою, до їх юрисдикції належали всі

<sup>1</sup> *Gawronski F.* Sądy kupne vel kopne na Polesiu. — с. 179.

<sup>2</sup> *Гурбик А.* Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 114.

<sup>3</sup> *Захарченко П.* Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004. — с. 66.

<sup>4</sup> *Щербицькій О. В.* Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. — Вильна, 1912. — с. 29.



стани населення, а держава спеціально копним судочинством не займалась<sup>1</sup>.

Копні судді згідно з Першим Литовським статутом 1529 р. користувались такими ж гарантіями захисту проти особистих кривд і побоїв, як і члени державних судів. З іншого боку, копні судді повинні були відповідати за свої дії, якщо на засіданні копного суду вели себе неправомірно чи завдали кому-небудь побої: «Коли бы хто в суда кому другому або судьям соромотное слово молвил, а тым суда и судей неучстил, таковый мает... каран быти... А судья теж на праве седячи не мает никого соромити... А вшакже то устовуем для тых судей которые бывають на копах»<sup>2</sup>.

Польський король і литовський князь Сигізмунд I Старий у посланні Марковському державці писав: «Наместник твой на волость к ним уезжчати и слуг своих усылати и стации на них правети не мает, кроме того, если котрый муж на копу наместника твоего подойметь, и теж кроме децких, естли кто кого децкого озметь, тогда наместник твой мает на копу ездити и децких давати, кому будеть потреба». Отже, перед державними органами на місцях висувалась вимога не тільки контролювати діяльність копних судів, а й сприяти їх роботі шляхом направлення своїх представників<sup>3</sup>.

У 1566 р. був затверджений Другий Литовський статут, який поділявся на 14 розділів і 367 статей (артикулів)<sup>4</sup>. Другий Литовський статут 1566 р. не тільки підтвердив, затверджені в Першому Литовському статуті, правові норми про копні суди, але й додав ще декілька звичаєвих норм, які регулювали копне судочинство:

1. слідство та суд у справах, коли віднайдено труп приїжджої чи не приналежної до жодної громади людини, без родичів, за яку нікому отримати головщину (ст. 31 розд. XI);

2. слідство та суд у справах про отруєння худоби (ст. 2 розд. XIII);

3. про переслідування та викриття злочинця за його слідами (ст.6 розд. XIV)<sup>5</sup>.

Після судових реформ 60-х років XVI ст. Велике князівство Литовське було розділене на повіти. Згідно з Другим Литовським статутом 1566 р., в якому знайшло своє юридичне завершення реформування судової системи, у кожному повіті створювались три повітові суди: земський, гродський і підкоморський. До компетенції земських судів належали цивільні справи шляхти, справи про належність до шляхетського стану, нагляд за діяльністю гродських судів

<sup>1</sup> Правовий звичай як джерело українського права IX — XIX ст. / За редакцією І.Б. Усенка. — К.: Наукова думка, 2006. — с. 195.

<sup>2</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 115.

<sup>3</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 112.

<sup>4</sup> Захарченко П. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004. — с. 66.

<sup>5</sup> Щербицькій О. В. Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. — Вильна, 1912. — с. 29.

тощо. Кримінальні справи вирішував гродський суд, а земельні спори — підкоморський суд. На засіданнях домінального суду вирішувались справи феодално залежних селян. Монастирі також мали судові органи, проте вони майже нічим не відрізнялись від суду феодала<sup>1</sup>.

У гродських судах судочинство одноособово здійснював намісник, староста чи воєвода. Формальною стороною справи займався замковий суддя, а книги вів писар. Гродський суд розглядав кримінальні справи всіх вільних людей<sup>2</sup>. Гродські суди часто виступали в ролі ініціаторів зборів копи. Один з таких випадків передбачала стаття 26 розділу XI Третього Литовського статуту: «...тоді третю копу присягну має уряд зібрати». Гродські суди були апеляційною інстанцією щодо рішень копних судів. Потерпілий або засуджений у випадку невдоволеністю рішенням копного суду могли звернутись у гродський суд з проханням переглянути справу. Передусім це стосувалось складних справ. Копний суд також у разі виникнення ускладнень і перешкод прийняття рішення міг передати справу на розгляд гродського суду.

Повітова адміністрація не тільки здійснювала нагляд за розглядом справ у копних судах, але й намагалась контролювати хід кожної копи, делегуючи на засідання копних судів своїх чиновників. До 1566р. такими представниками були вижі, а після прийняття Другого Литовського статуту ними стали возні<sup>3</sup>. Возний складав протокол засідання копного суду і передавав його у гродський суд для запису рішення у міські актові книги.

Король Сигізмунд Август у Любліні в 1569р. скликав загальнодержавний сейм, на якому після драматичної і гострої дискусії було прийнято Люблінську унію. Польське королівство і Велике князівство Литовське створили єдину державу — Річ Посполиту. Вона мала спільного виборного короля, єдиний сейм, гроші, податки, єдину зовнішню політику. Литва, щоправда, зберігала ще певну автономію — місцеве самоврядування, військо, скарбницю, систему судочинства, право<sup>4</sup>.

Після Люблінської унії виникла необхідність зближення польської та литовської правових систем. У 1569 р. сейм прийняв рішення про перегляд Другого Литовського статуту. Це рішення отримало затвердження спеціальним актом короля Польщі та Великого князівства Литовського 28 січня 1588 р.<sup>5</sup> Чинність Третього Литовського статуту не поширювалась на Київщину, Волинь і Брацлавщину, адже ці території у 1569 р. ввійшли до складу Польської Корони. На цих українських землях

<sup>1</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 112.

<sup>2</sup> Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — К.: Атіка 2006. — с. 71.

<sup>3</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 114.

<sup>4</sup> Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — К.: Атіка 2006. — с. 50.

<sup>5</sup> Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та новий час) / За ред. Б. Й. Тищика. — Львів: Світ, 2006. — с. 388.

зберігав юридичну силу Другий Литовський статут. Статут 1588 р. складався з 14 розділів, які містили 488 статей (артикулів). Це був класичний кодекс феодального права, який всебічно регулював найважливіші суспільні відносини даного історичного періоду<sup>1</sup>.

Третій Литовський статут 1588 р. містив у своєму складі правові норми про копні суди, передбачені двома попередніми статутами. Регламентуючи порядок переслідування злочинців, Третій Литовський статут встановив вимогу збирати копу там, де її не було. Підкоморії, які займались розмежуванням земель, повинні були призначити та встановити коповища (місця зібрань і засідань копних судів) у тих місцях, де раніше копних судів не було (передусім це стосувалось литовських земель)<sup>2</sup>.

Копні суди на українських землях у XVI ст. за своїми функціями та самостійністю прирівнювались Третім Литовським статутом до інших державних судів. На них поширювались загальні правила статуту про «пересуд» і «пам'ятне» — судові податки, що стягувались зі сторін процесу на користь суддів. Половина цих виплат йшла гродському уряду чи феодалу, а інша — копним суддям. Коли винний добровільно не виконував рішення копного суду, то феодал, який отримав від потерпілого половину «пам'ятного», примушував його це зробити<sup>3</sup>.

Правові звичаї, що зміцнювались протягом століть, підтверджували авторитет копного суду як ефективного судового органу навіть у другій половині XVI ст., коли державна судова система вже оформилась в українських повітах і воєводствах. Цей авторитет ґрунтувався в тому числі на силі закону, який захищав інтереси копних судів. Так, у ст.9 розділу XIV Третього Литовського статуту 1588 р. зазначалось: «А естли бы укривжоный злодейством хотел шкoды своеe доходити копою, тогды вси в той околицы... мають казати подданым своим на копу сходитися»<sup>4</sup>.

У справах, що стосувались безпосередньо інтересів громади, тобто у вирішенні справ про «испаш» (пасовище), розкрадання та вбивства копні суди відігравали велику роль як органи судової влади. Отже, у Великому князівстві Литовському вони були самостійними судовими органами, прирівнювались за своїм правовим статусом до земських, гродських, домініальних та інших судів.

Із аналізу тексту Литовських статутів випливає, що копні суди могли навіть вирішувати земельні спори між феодалами. У випадку подання позовів про право власності чи користування землею між сусідніми землевласниками організовувались виїзди на копу, на якій ті ж «люди добрі», «околичні сусіди», копні судді приймали найдієвішу

<sup>1</sup> Захарченко П. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004. — с. 67.

<sup>2</sup> Щербицькій О. В. Суды вь бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. — Вильна, 1912. — с. 29.

<sup>3</sup> Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV — XVI ст. // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — с. 115.

<sup>4</sup> Там само, с. 113.

участь. Ці суб'єкти згідно з Литовськими статутами також були активними учасниками судового процесу в інших судах Великого князівства Литовського (воєводських і намісницьких, а потім гродських і земських). З положень литовсько-руського законодавства XV–XVI ст. випливає, що копному суду належала важлива роль у судовій системі Великого князівства Литовського<sup>1</sup>.

Таким чином, діяльність копних судів здійснила важливий вплив на формування українського судочинства та судоустрою. Вона забезпечила збереження національних правових звичаїв українського народу протягом багатовікової колонізації його території іноземними державами. Примирні процедури між сторонами судового процесу, умовне відбування покарання засудженим, примат «духу справедливості» над «буквою закону» — це безцінні здобутки юридичної майстерності, здійснені громадськими (копними) судами у далекому минулому, які є дуже актуальними в наш час. Копний суд був правовим інститутом, який дозволяв громадськості брати дієву участь у здійсненні судочинства. Окрім того, він підтверджує той очевидний факт, що український народ є прихильником демократії ще від давніх часів, має важливий досвід у її практичному застосуванні.

---

<sup>1</sup> *Леонтович Ф.* Крестьяне Юго-Западной России по Литовскому праву XV и XVI столетий. — Київ, 1863. — с. 41-42.